

De “Franse Tijd” en het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1794-1830)

Luc François en Ophelia Ongena

1. De “Franse Tijd”

1.1. Bibliografie

GERIN (P.). *Bibliographie de l'histoire de Belgique, 1789-21 juillet 1831*. Leuven-Parijs, 1960.

BRUNEEL (C.), ed. *Des Révolutions à Waterloo. Bibliographie sélective d'histoire de Belgique (1789-1815)*. Brussel, 1989.

FRANÇOIS (L.), BAELDE (B.), BRESSELEERS (M.), DESCAMPS (S.). *De Boerenkrijg (1798). Bibliografie van de fictie en non-fictie literatuur*. Gent, 1998.

Een onderzoek naar de diverse aspecten van de «Franse Tijd», kan ook aanvangen met de consultatie van een aantal algemene werken, zoals de *Algemene geschiedenis der Nederlanden* (Bussum, 1983, dl. 11). Naar aanleiding van de diverse “bicentennaires” die werden georganiseerd in het kader van tweehonderd jaar Franse Revolutie, verschenen verschillende overzichtswerken:

VAN DE VOORDE (H.), DELSAERDT (P.), PRENEEL (L.), VERAGHTERT (K.). *Bastille, Boerenkrijg en Tricolore. De Franse Revolutie in de Zuidelijke Nederlanden*. Leuven, 1988.

CRAEYBECKX (J.), SCHEELINGS (F.), eds. *La Révolution Française et la Flandre. Les Pays-Bas Autrichiens entre l'ancien et le nouveau régime. De Franse Revolutie en Vlaanderen. De Oostenrijkse Nederlanden tussen oud en nieuw regime. Handelingen van het colloquium gehouden op 1-2 december 1988, te Brussel - Actes du colloque du 1 et 2 décembre 1988 à Bruxelles*. Brussel, 1990.

HASQUIN (H.), ed. *België onder het Frans Bewind: 1792-1815*. Brussel, 1993.
De erfenis van de Franse Revolutie, 1794-1814. Brussel, 1989.

LENDERS (P.), ed. *Het politiek personeel tijdens de overgang van het Ancien Régime naar het nieuwe regiem in België - Le personnel politique dans la transition de l'Ancien Régime au nouveau régime en Belgique (1780-1830)*. Kortrijk-Heule, 1993.

In de bundels, verschenen onder leiding van Craeybeckx en Scheelings enerzijds en Lenders anderzijds, zijn enkele casussen behandeld over het al dan

niet doorleven van (politieke) elites op lokaal vlak. Een ander goed voorbeeld daarvan is:

DE NIJN (H.). Het stadsbestuur van Mechelen gedurende de Franse en Nederlandse Overheersing. Samenstelling en organisatie, in *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, 1988, p. 285-314.

De wijze waarop de juridisch geschoolden tegen het revolutionaire gebeuren aankeken en de wijze waarop ze reageerden op de gevolgen voor hun "orde" wordt bestudeerd in:

1789-1814. *Révolutions et mutations. Vues et vécues par les notaires de nos régions. (...) Première partie: études et documentation.* Louvain-la-Neuve, 1989, p. 17-160.

STEVENS (F.). *Revolutie en notariaat. Antwerpen 1794-1814.* Assen-Leuven, 1994. *La Révolution et l'ordre juridique privé. Rationalité ou scandale? Actes du Colloque d'Orléans 11-13 septembre 1986.* Parijs, 1988, 2 dln.

Voor de studie van de instellingen van de "Franse Tijd" in de Verenigde Departementen vormt de volgende bijdrage nog altijd een standaardwerk:

POULLET (P.). *Les institutions françaises de 1795 à 1814. Essai sur les origines des institutions contemporaines belges.* Brussel, 1907 (herdruk 1994).

Volgende werken bieden een overzicht van alle openbare instellingen die tijdens de "Franse Tijd" in de Départements réunis het levenslicht zagen:

HENIN (C.). *Les institutions publiques de la seconde occupation française (26 juin 1794 - 1er octobre 1795).* Brussel, 2004.

DEVOLDER (C.). *De Verenigde Departementen onder Frans Bewind. De constitutionele instellingen van het Directoire.* Brussel, 1997.

ANTOINE (F.). *Les institutions publiques du Consulat et de l'Empire dans les départements réunis (1799-1814).* Brussel, 1998.

Deze werken schetsen de geschiedenis, organisatie, bevoegdheden en activiteiten van de instellingen van de wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht, evenals van financiën en dit zowel op het centrale als het departementale en lokale niveau. Elk onderdeel is voorzien van een bibliografie en vermeldt archief-toegangen.

Voor onderzoek naar aspecten over cultuur, wetenschap en onderwijs tijdens de "Franse periode" kan worden gebruik gemaakt van twee archiefgidsen:

PUT (E.), D'HOKER (M.), eds. *Latijnse scholen in Vlaanderen en Brussel (16de-18de eeuw). Repertorium en archiefgids.* Brussel, 2008.

WILLEMS (B.) m.m.v. JANSSENS (J.). *Cultuur, wetenschap en onderwijs in de Départements réunis (1794-1814). Repertorium en archiefgids.* Brussel, 2009.

Verschillende bijdragen die in 1987 en 1988 in het tijdschrift *Gemeentekrediet van België* verschenen, handelen over het culturele leven in de Zuidelijke Nederlanden onder Frans bewind.

1.2. Archieven

1.2.1. Algemeen

Bij archiefprospectie met betrekking tot de Zuidelijke Nederlanden tijdens de “Franse Tijd” moet steeds rekening worden gehouden met de toenmalige bestuursniveaus. Eerst en vooral was er het centrale bestuursniveau, met als centrum Parijs. Deze archivalia bevinden zich in hoofdzaak in de *Archives Nationales* (AN). Vanaf 2010 zijn de archivalia van de AN die dateren van na de Franse Revolutie te raadplegen in een nieuw gebouw in Pierrefitte-sur-Seine. De archieven van het Ancien Régime blijven in Parijs. Een volgend bestuursniveau was het centrale bestuur van de Zuidelijke Nederlanden, met als centrum Brussel. Deze archieven bevinden zich voornamelijk in het Algemeen Rijksarchief in Brussel. Vervolgens is er het provinciale bestuursniveau (de toenmalige departementen), waarvoor vooral de provinciale rijksarchiefdepots de nodige archivalia bewaren. Ten slotte moet ook worden gekeken naar het laagste bestuursniveau, dat van de gemeenten (de toenmalige municipaliteiten en cantons). Deze lokale archieven worden ofwel bewaard in de verschillende gemeentearchieven, ofwel werden ze gedeponereerd in de centrale rijksarchiefdepots. Afhankelijk van de geografische afbakening van het onderzoek, zullen deze archiefinstellingen elk in min of meerdere mate over nuttige archivalia beschikken.

De thematische afbakening van het onderzoek kan vragen om bijkomend onderzoek in andere archiefinstellingen. Voor onderzoek naar politiek-administratieve aspecten zullen de voornoemde archiefinstellingen ruim toereikend zijn. Als de klemtoon eerder op het militaire ligt, kunnen ook de archivalia in het Koninklijk Legermuseum informatie opleveren:

BOIJEN (R.). *Inventaris van het archieffonds “Franse periode” 1792-1814-1815*. Brussel, 1981.

Voor een onderzoek naar religieuze aspecten moet, naast de archiefinstellingen op bestuursniveau, ook rekening worden gehouden met de kerkelijke hiërarchie en de daarbij horende archiefvormers.

Een handige concordantietabel tussen de Gregoriaanse en de Republikeinse kalender (in gebruik tot 1806) is:

GEVAERT (F.). *De Republikeinse Kalender en de volledige vergelijkingstabellen met de Gregoriaanse Kalender*. Heule, 1965.

1.2.2. De Archives Nationales

1.2.2.1. Overzicht van gedrukte fondsenoverzichten en inventarissen

Archiefprospectie in de AN begint bij een grondige verkenning van de website van deze instelling: www.archivesnationales.culture.gouv.fr. Zo kan het leeuwendeel van het voorbereidende werk thuis worden verricht. De archiefbestanden in de AN en in de provinciale rijksarchiefdepots vertonen dezelfde ordeningsprincipes, wat de transparantie ten goede komt. De in het archief aanwezige reeksen komen niet overeen met de in de administratie gegroeide bestanden. De oorspronkelijke indeling van A tot Z kon, als gevolg van de complexer wordende administratie, niet worden gehandhaafd en werd aangevuld met de reeksen AA, AB,

AC, AD, AE, AF, BB, CC, TT en ZZ. Een exhaustief overzicht van deze reeksen is online beschikbaar, net zoals een gedetailleerde en geactualiseerde beschrijving van elke reeks. Per reeks is volgende informatie op de website terug te vinden: historiek van de archiefvormer en de archiefvorming, aanvullende onuitgegeven en uitgegeven bronnen en ten slotte een uitgebreid fondsenoverzicht, met rechtstreekse verwijzing naar de beschikbare inventarissen. Wie geen toegang heeft tot de website van de AN kan ook nog steeds een beroep doen op gedrukte fondsenoverzichten en inventarissen. Fondsoverzichten bieden de mogelijkheid om vrij snel een totaaloverzicht te krijgen van de rijkdom van een archief en zijn dus een eerste stap ter voorbereiding van een archiefonderzoek. Hoewel reeds vele jaren oud, bewijzen de volgende overzichten nog steeds goede diensten:

Etat sommaire par séries de documents conservés aux Archives Nationales. Parijs, 1891.

Etat sommaire des versements faits aux Archives Nationales par les ministères et les administrations qui en dépendent (Série F, BB Justice et AD XIX). Parijs, I, 1924; II, 1935; III, 1-2, 1933; IV, 1-2, 1947-1955.

Het recentste overzicht bevat jammer genoeg geen verwijzingen naar de inventarissen:

FAVIER (J.). *Les Archives Nationales. Etat général des fonds. Tome II: 1789-1840.* Parijs, 1978.

Er bestaat een zeer uitgebreide reeks inventarissen, die soms gedrukt zijn maar over het algemeen enkel in handschrift bestaan. De gedrukte zijn in principe aanwezig in de leeszaal van het Algemeen Rijksarchief te Brussel, waardoor de voorbereiding van het bezoek aan Parijs erg vergemakkelijkt wordt. De handgeschreven inventarissen kunnen uiteraard enkel ter plaatse geconsulteerd worden. Volgende werken geven een overzicht van de bestaande inventarissen:

Etat des inventaires des Archives nationales, départementales, communales et hospitalières au 1er janvier 1937. Parijs, 1938.

BRAIBANT (C.). *Etat des inventaires des Archives Nationales, départementales, communales et hospitalières. Supplément (1937-1954).* Parijs, 1955.

1.2.2.2. Sporen van de Zuidelijke Nederlanden in deze archiefbestanden

Het komt vaak voor dat reeksen die als “rijk” bekend staan, dit pas geworden zijn voor de jaren na 1815. De meeste van die reeksen lopen immers door tot vandaag. De Zuid-Nederlandse departementen lagen bovendien aan de rand van de republiek en het keizerrijk. De “Belgen” waren maar randfiguren in het politieke gebeuren: informatie vinden over hen, de Zuid-Nederlandse departementen en gemeenten is dus niet altijd even vanzelfsprekend.

F1B. Personnel administratif en F1C. Esprit public, élections, conseils généraux, conseils d'arrondissements

Deze reeksen bevatten algemene informatie en zijn volledig per departement opgesplitst. Belgische historici hebben zich in het verleden vaak, maar ten onrechte, beperkt tot deze gemakkelijk toegankelijke reeksen. De archieven van het zeer belangrijke Ministerie van Binnenlandse zaken (reeks F) werden heel

spoedig verder onderverdeeld. Latere neerleggingen werden in een "tweede gedeelte" ondergebracht, maar bevatten enkel documenten van na 1814 en zijn bijgevolg niet relevant voor de "Belgische Franse Tijd".

BB. Versements du Ministère de la Justice

Met behulp van dit bestand is het mogelijk de gehele personeelsbezetting van de rechterlijke macht, tot op het lokale niveau, te reconstrueren: kandidatenlijsten, benoemingsdossiers, De verslagen met inlichtingen over de magistraten zijn zowel algemeen ("la conduite et la moralité des magistrats") als specifiek, zeker wanneer zij in conflicten betrokken raakten. De informatie over de Zuid-Nederlandse departementen is behoorlijk overvloedig en zit gedeeltelijk in afzonderlijke subreeksen: BOURGIN (G.). *Personnel du Ministère de la justice, 1775-1852 (versements de 1827, 1834 et 1866) avec tables, BB/1 1-238*. Ms., 1929. ANCHEL (R.). *Organisation judiciaire (An 11-1912) BB/5*. Ms., 1922, 1 register. PATRY (H.). *Cours d'appel et tribunaux de première instance. Remplacement des magistrats et dossiers personnels. An VIII-1925. Répertoire numérique, BB/6*. Ms., 1922, 1 register. ANCHEL (R.). *Répertoire de BB/8 1 à 2188. Juges de paix (an IX-1925), révisé par M. ALLY*. Ms., 1922, 1980. BOURGIN (G.). *Inventaire de la Correspondance générale de la Division civile du Ministère de la justice, 1791-1820 avec table, BB/16*. Ms., 1927.

CC. Sénat, Chambre et Cour des pairs

De algemene omschrijving van dit bestand laat niet toe te vermoeden dat het, per departement, de lijsten bevat van de ambtenaren die deel uitmaakten van de lijsten van notabelen, van de verkiesbaren voor de wetgevende instellingen en van de kandidaten voor de Senaat, zoals voorgesteld door de kiescolleges. De processen-verbaal van de verkiezingen zijn eveneens aanwezig. Parallele informatie is ook te vinden in de reeks B. LOT (H.). *Inventaire analytique des archives du Sénat conservateur et de la Chambre des Pairs impériale (CC 1 à 256)*. Ms., 1874, 1 register.

Op basis van deze informatie kwam volgende bronnenpublicatie tot stand:

DOUXCHAMPS (J.). *Les émigrés belges de 1794: listes suivies d'extraits inédits de lettres (1792-1793) de Julie Desandrouin, du Journal (1794-1795) de Jean-Jacques Augustin de Stassart et de tableaux de correspondance entre les calendriers Grégorien et Républicain*. Wépion-Namur, 1993.

D. Mission des représentants du peuple et des comités des Assemblées

Typisch voor de periode van de Conventie waren de zendingen van de parlementaire comités en hun vertegenwoordigers. Een aantal van deze comités en representanten bezochten ook de Zuidelijke Nederlanden, met het oog op een vlotte inschakeling van deze gewesten in de Franse economie. In tegenstelling tot andere bestanden bevat de reeks D vrij veel informatie over de eerste Franse aanwezigheid in de Zuidelijke Nederlanden (november 1792-maart 1793). Die dossiers bevatten diplomatieke en militaire correspondentie, maar ook (in het archief van het *Comité des Recherches*) informatie over personen (zowel politici uit de Zuidelijke Nederlanden zelf als Franse émigrés in deze gewesten) en "verdachte" verenigingen. DE SAINT-LEGER (A.). *Inventaire des papiers des représentants en*

mission dans le Nord de la France, en Belgique et en Hollande (1793-an IV), avec table. Ms., z.j. DE CURZON (H.). *Comité d'aliénation et des Domaines (D XXII), Comité diplomatique (D XXIII), Comité d'Avignon (D XXIV), Inventaires analytiques.* Ms., z.j. CAILLET (P.), MICHEL-DANSAC (N.). *D XXIX bis, Comité des Recherches. Inventaire analytique.* Ms, z.j. CAILLET (P.), MICHEL-DANSAC (N.). *D XXIX bis, Comité des Recherches. Table de l'inventaire.* Ms., z.j. DE CURZON (H.). *Comité de classification des Lois (D XXXIX), Comité des Pétitions (D XL), Comité des Subsistances (D XLI), Inventaires analytiques.* Ms., z.j. BERGER (E.). *Série D. Registres. Registres des comités: inventaire sommaire, précédé du relevé sommaire de quelques registres de députés en mission en France et en Belgique.* Ms., 1885. *Table générale des inventaires des comités des assemblées révolutionnaires. Série D, sauf D§ 1, 2, 3, sauf D III, D XIV, D XV, D XIX, D XXIXbis.* Ms., z.j.

F1. Administration générale

Deze reeks is nog verder opgedeeld en bevat documenten over het administratieve personeel: F1bI is thematisch opgevat; F1bII per departement. Men vindt er de schriftelijke neerslag van de organisatie en de werking van het gehele administratieve apparaat (van zowel Directoire, Consulaat als Empire), namelijk dossiers over commissarissen van het Directoire op departementaal, arrondissementaal en lokaal vlak; over de prefecten en de ambtenaren van de prefectuur, over de organisatie en het personeel van de diverse raden. De departementale reeks is opgesplitst tot op het niveau van de gemeente.

F1cI is de uiterst belangrijke reeks over de "Esprit public": publieke adressen, proclamaties, gedichten, ... ter gelegenheid van allerlei manifestaties vormen het ene luik; petitie's, eedafleggingen, verklaringen van civisme, stemmingen over de grondwetten, over het Consulaat voor het leven en over het erfelijke keizerschap het andere.

F1cII laat toe de publieke opinie te meten voor zover deze zich via verkiezingen kon uiten. Voor nagenoeg alle verkiezingsoperaties zijn chronologisch en departementaal de volgende gegevens terug te vinden: de kieswetgeving, de uitvoeringsbesluiten aangaande de samenstelling van de kiesbureaus, de berekeningen in verband met het aantal te verkiezen vertegenwoordigers, de leden van de kiescolleges en de bureaus, de gekozenen met de verkiezingsuitslag, de documenten in verband met de eedafleggingen, de processen-verbaal en alle correspondentie over het verloop en proceduregeschillen.

F1dII is de omvangrijke reeks "Affaires particulières". Dit bestand bevat, in alfabetische volgorde, dossiers over inwoners van het Franse rijk, die met het Ministerie van Binnenlandse zaken hebben gecorrespondeerd of over wie is gecorrespondeerd.

F1e handelt specifiek over de geannexeerde gewesten (niet enkel de Zuidelijke Nederlanden): administratieve organisatie, correspondentie van Franse gezanten, petitie's, memories, adhesiebetuigingen uit de eerste maanden van de "Franse Tijd". DE VAISSIERE (P.). *Répertoire numérique des dossiers d'affaires particulières antérieures à l'an VIII (F1dII).* Ms., z.j.

TEULET (R.), PRINET (M.). *Inventaire sommaire avec table (F1e).* Ms., 1897.

F7. Police générale

Het feit dat het revolutionaire Frankrijk niet van meet af aan werd aanvaard en door allerhande "vijanden" werd bedreigd, leidde tot de uitbouw van een erg actieve afdeling "police générale". Het archief dat deze administratie heeft gevormd, is dan ook zowel omvangrijk als divers. De interne structuur ervan is niet steeds logisch en de lectuur van de numerieke inventarissen is dan ook absoluut noodzakelijk. De uitgebreide en per departement opgemaakte subreeksen "Statistique personnelle et morale" en "Affaires politiques" geven in veel gevallen de visie weer van de politiediensten op de situatie in de Zuidelijke Nederlanden. In die zin vormen ze het onmisbare tweede luik van informatie, naast de gegevens verstrekt door de administratie ter plaatse en gecentraliseerd door de commissarissen van het Directoire en later de prefecten. Terwijl de documenten van deze laatste vaak in minuut nog aanwezig zijn in de provinciale archiefdepots, is dit voor de documenten van de politie niet het geval. De subreeks "Affaires diverses" bevat dossiers over personen, verenigingen, gebeurtenissen, ... die op een of andere manier verdacht waren in de ogen van Parijs. Ze hebben vooral betrekking op de periode van het Directoire. LE MOEL-MALAVIALLE (G.). *Inventaire de F7 3001-3327*. Ms., z.j. *Inventaire semi-analytique d'une collection de dossiers formée au Ministère de la Police sous le nom d'«archives». Papiers provenant de saisies, de prises maritimes. Brèves de correspondance provenant des bureaux de la Police (révolution, Empire, Règne de Louis XVIII)*, F7 4216-4385/2. Ms., z.j. DE VAISSIERE (P.). *Table alphabétique analytique des dossiers F7 7090 à 7513*. Ms., z.j.

F17. Instruction publique

Via uitsluitend numeriek gestructureerde inventarissen kan informatie worden teruggevonden over de oprichting en de werking van de faculteiten van de Brusselse academie en over de diverse *écoles centrales* (via een departementale reeks). *F17* 1-1000; 1001-1066. Inventaire*. Ms., z.j. *F171086-1149, Inventaire*. Ms., z.j. *F17 1331-1346, Inventaire*. Ms., z.j. *F17, 1400-1480, Inventaire*. Ms., z.j.

F18. Imprimerie, librairie, presse, censure

Dit bestand is vooral rijk voor de Napoleontische periode en bevat ondermeer lijsten met drukkers, per departement. Er wordt vrij veel aandacht besteed aan de situatie van wat in 1810 genoemd wordt de "départements étrangers". PATRY (H.). *Inventaire analytique des archives de la Direction générale de l'imprimerie et de la librairie, 1791-1830, F18 1-40*. Ms., 1931.

AD. Bibliothèque administrative; collection Rondonneau

De verzameling Rondonneau bevat vooral informatie over gekozenen die in Parijs hebben gezeteld: per vertegenwoordiger zijn redevoeringen, rapporten, ... (ten dele) bewaard. De verzameling bevat ook diplomatieke stukken met betrekking tot de Zuidelijke Nederlanden. *AD XVIII/A. Rapports, discours et opinion des députés, 1789-1815. Ordre nominal*. Ms., z.j. DE CURZON (H.). *Répertoire numérique, AD I à XVII*. Ms., 1886, 1 reg. LECESTRE (L.). *Documents législatifs depuis 1789, ADXVIII/A à F, Inventaire*. Ms., 1898, 1 register.

AF. Secrétairerie d'état impériale

Dit vrij summiere bestand bevat ook lijsten van ambtenaren. ROCQUAIN (F.). *Série AF. Secrétairerie d'Etat. Inventaire de AF III. Directoire Exécutif, Ans IV-VIII*. Ms., z.j.

1.2.2.3. Toelichtingen van de hand van Franse historici en archivariissen

In verscheidene werkjes noteerden Franse historici-archivariissen hun ervaringen met de documentatie over de "Franse Tijd". Het is nuttig deze vooraf door te nemen:

SCHMIDT (C.). *Les sources de l'histoire de France depuis 1789 aux Archives Nationales*. Parijs, 1907.

TUETÉY (A.). *Les papiers des assemblées de la révolution aux Archives Nationales. Inventaire de la Série C (Constituante, Législative, Convention)*. Parijs, 1908.

LEGRAND (L.). *Les sources de l'histoire religieuse de la Révolution aux Archives Nationales*. Parijs, 1914.

COURTEAULT (H.). *Les Archives Nationales de 1902 à 1936*. Parijs, 1939.

CARON (P.). *Manuel pratique pour l'étude de la Révolution française*. Parijs, 1947.

1.2.2.4. Toelichtingen van de hand van Belgische historici en archivariissen

Het is bijzonder nuttig kennis te nemen van het werk dat Belgische historici in Parijs reeds hebben verricht, met het oog op de ontsluiting van de bestanden.

De fiches die H. Nelis in 1909 opmaakte, werden nooit uitgegeven, maar blijven bewaard in de handschriftenafdeling van het Algemeen Rijksarchief te Brussel. In hun geheel zijn die nota's voorbijgestreefd, maar soms bevatten ze nog nuttige tips of informatie over de inhoud van de beschreven stukken. Een verslag over de opdracht van Nelis werd gepubliceerd: NELIS (H.). *Rapports sur sa mission aux Archives Nationales à Paris*, in *HKCG*, 1909, p. LII-LVIII, CXXVI; 1910, p. XXII.

In de jaren 1950 werd M.-J. Tits-Dieuaide belast met een zending naar Parijs, met als opdracht een gedetailleerd overzicht te brengen van de daar bewaarde bestanden met betrekking tot België. De bedoeling was over te gaan tot het microfilmen van alle documenten. Dit ambitieuze plan werd nooit uitgevoerd. De resultaten van de zending werden wel gepubliceerd. Bij de opgaven staan schattingen van de omvang van de dossiers. Deze schattingen blijken in de meeste gevallen aan de lage kant en de informatie is soms onnauwkeurig:

TITS-DIEUAIDE (M.-J.). *Les Archives Nationales à Paris et l'histoire de notre pays sous le régime français, 1789-1815*, in *HKCG*, 1960, p. CXXIII-CXCVI.

Andere historici maakten gedetailleerde overzichten, op basis van moderne inventarissen en na inzage van de stukken. Ze beperkten zich echter tot een departement of tot bepaalde reeksen uit een of meerdere departementen. De vorser die precies naar die informatie op zoek is, is met hun werk uitstekend gediend, maar wie een andere invalshoek heeft gekozen, schiet er weinig mee op en moet toch de inventarissen zelf consulteren:

- HELIN (E.). Relevé de documents pouvant intéresser l'histoire de Belgique et plus spécialement le département de l'Ourthe conservés aux Archives Nationales à Paris (Série F), in *HKCG*, 1963, p. XVIII-XXXII.
- HOUTMAN (E.). *Documenten betreffende het departement van de Nedermaas (1790-1815) in de "Archives Nationales" te Parijs*. Brussel, 1974.
- LEBOUTTE (R.). Documents intéressant l'histoire économique et sociale des départements belges, de la Ruhr et de la Meuse-Inférieure, conservés aux Archives Nationales à Paris, in *HKCG*, 1980, p. 31-67.
- VERHELST (J.). De Archives Nationales te Parijs. Documenten betreffende de Leie- en Scheldedepartementen in de reeksen C en F, 1789-1815, in *HKCG*, 1969, p. 1-70.

1.2.3. De Belgische archiefdepots

Een onderzoek in de Belgische rijksarchieven moet beginnen op de website van het Algemeen Rijksarchief (ARA) (<http://arch.arch.be>). Tijdens de maanden verlopen tussen de Franse militaire verovering van de Zuidelijke Nederlanden (juni 1794) en de administratieve annexatie bij de Franse republiek (oktober 1795) werd de uitbouw en eerste werking van de administratie toevertrouwd aan commissarissen die te Brussel zetelden. Eerst Pérès en Portiers, later vooral Bouteville, zorgden onder meer door hun tactvolle aanpak voor een redelijk vlotte opname van de Zuidelijke Nederlanden in de Franse administratie. De archieven die Bouteville en zijn administratie in die maanden hebben gevormd, berusten in het Algemeen Rijksarchief te Brussel:

- THIELEMANS (M.-R.). *Inventaire des papiers des Commissaires du Gouvernement près les neuf Départements Réunis dits Papiers Bouteville*. Brussel, 1969.
- THIELEMANS (M.-R.). *Inventaire des Archives de l'Administration Centrale et Supérieure de la Belgique et du Conseil de Gouvernement*. Brussel, 1964.

Archieven en toegangen vermeld bij de behandeling van verschillende instellingen hebben geregeld ook betrekking op de "Franse Tijd". We verwijzen in dit verband naar de hoofdstukken betreffende het Ministerie van Financiën, het Ministerie van Justitie en de rechterlijke macht. Deze bestanden kunnen worden aangevuld met volgende bestanden die zich in het ARA bevinden:

- Inventaire des archives de la Régie des droits réunis (1804-1814)*. Brussel, 1995 (Toegangen in beperkte oplage).
- NELIS (H.). *Inventaire des archives du Bureau du triage des litres*. Brussel, 1995 (Toegangen in beperkte oplage).
- DE BOCK-DOEHAERD (R.). *Inventaire des archives de l'Ecole de droit de Bruxelles (1806-1817)*. Brussel, 1995 (Toegangen in beperkte oplage).
- TIHON (C.). *Verkoop van nationale goederen. Vente des biens nationaux*. Brussel, 1993 (Toegangen in beperkte oplage).

Betreft de affiches voor de verkoop van deze goederen. Heeft hoofdzakelijk maar niet uitsluitend betrekking op het Dijledepartement.

Het bestand *Extraits mortuaires des soldats belges morts aux armées, 1789-1817*, dat wordt ontsloten door een onuitgegeven inventaris van H. Nelis werd verdeeld over het ARA en verschillende rijksarchieven in de provincie.

Ook in het hoofdstuk betreffende de provincies hebben bepaalde archieven en toegangen betrekking op de “Franse Tijd”. In dit hoofdstuk evenals in het hoofdstuk betreffende de arrondissementscommissariaten, de gemeenten en de lokale openbare instellingen, wordt ingegaan op de geschiedenis van de instellingen en de bronnen uit de “Franse Tijd”.

Archieven van “belangrijke” families bevatten ook heel wat interessante informatie. In de meeste gevallen is de “Franse Tijd” daar slechts een klein gedeelte van. De archieven van de familie Stassart-de Maillen en van baron de Stassart (zie het hoofdstuk over de archieven van privépersonen) kunnen worden aangehaald als voorbeeld van bestanden die zeer rijk zijn voor de hier beschouwde periode.

2. Het geallieerde interregnum

In het voorjaar van 1814 herstelden de geallieerde mogendheden de territoriale situatie van 1792. Op 30 mei 1814 werd die door Bourbon-Frankrijk erkend. Ondanks de verzuchtingen van Willem van Oranje en sommige politieke strekkingen in Brussel ten gunste van een groot Verenigd Koninkrijk, werden de Zuidelijke Nederlanden binnen de vroegere grenzen van de Oostenrijkse Nederlanden en het Prinsbisdom Luik gehouden. Toen op 15 februari 1814 in principe werd beslist tot een vereniging van Noord en Zuid over te gaan (althans voor het gedeelte ten westen van de Maas), werd de hertog van Saksen-Weimar tot gouverneur-generaal van de Zuidelijke Nederlanden benoemd. Hij bestuurde dit gebied, samen met een voorlopig bewind (bestaande uit enkele commissarissen en een Algemene Raad), in naam van de geallieerden. Op 1 augustus 1814 nam Willem van Oranje de functie van gouverneur-generaal over; baron Van der Capellen werd als secretaris van staat in Brussel met de dagelijkse leiding van het gebied belast. Deze laatste werd door een vijfkoppige administratieve raad, *de facto* een afzonderlijke regering, bijgestaan.

Wat de archieven betreft, impliceert deze situatie dat de Zuidelijke Nederlanden zowel aan bod komen in de “gewone” bestanden van het Verenigd Koninkrijk (zie lager) als in de afzonderlijke bestanden, die zeker tot 1815 – en in sommige gevallen tot 1816 – in Brussel werden gevormd en waar ze nu nog bewaard zijn.

De documenten uit de bestuursperiode van Saksen-Weimar worden ontsloten door: LAVALLEYE (J.). *Inventaire des archives du Conseil administratif de la Belgique (février-août 1814)*. Brussel, 1995 (Toegangen in beperkte oplage).

Het belangrijkste afzonderlijke bestand voor deze periode is afkomstig van de Staatssecretarie voor België, die tot april 1816 afzonderlijk bleef functioneren. De “normale” papieren van een zich vormende administratie (onderwijs, *Journal officiel*, weldadigheid, justitie en politie, militie, hofhouding) zijn erin terug te vinden, evenals de documenten in verband met de hete hangijzers van het moment (oopenvolgende ontwerpgrondwetten; de aanvaarding van de grondwet; de vrijheid van godsdienst; het taalgebruik; de openbare financiën):

BONDER (H.). Inventaris van het archief van de Secretaris van Staat voor België (3 augustus 1814-10 april 1816) en van het archief van de commissarissen-generaal van de hoogmogende geallieerden in België, van de gouverneurs-

generaal en van de commissaris van de koning der Nederlanden in België (1814), in *De Archieven van de Algemene Staatssecretarie en van het Cabinet des Konings met de daarbij gedeponeerde Archieven over 1813-1840*. Den Haag, 1938 (ook Brussel, 1995, Toegangen in beperkte oplage).

THIELEMANS (M.-R.). *Inventaire des dossiers soumis au Roi concernant la Belgique et le Grand-Duché de Luxembourg du 24 décembre 1815 au 29 février 1816, conservés dans le fonds de la Secrétairerie Générale d'Etat aux Archives Générales du Royaume à La Haye*. Brussel, 1976.

De afzonderlijke commissariaten vormden hun eigen archief en worden ontsloten door onuitgegeven toegangen:

DE BOCK-DOEHAERD (R.). [*Inventaris van het archief van het*] *Commissariaat-generaal van oorlog (1814-1815)*. [*Inventaire des archives du*] *Commissariat général de la Guerre*. Brussel, z.j.

DE BOCK-DOEHAERD (R.), HELLA (J.). [*Inventaris van het archief van het*] *Commissariaat-Generaal van Financiën*. Brussel, z.j.

DELATTE (I.). *Inventaire des archives de la Chambre de Comptes de Bruxelles (1814-1818)*. Brussel, 1994 (Toegangen in beperkte oplage).

SCHOUPS (I.). *Inventaris van het archief van de Geheime Raad (1814-1815)*. Brussel, 1995 (Toegangen in beperkte oplage).

In de diverse provinciale depots zijn de lijsten terug te vinden in verband met de samenstelling van het korps dat zijn stem moest uitbrengen over het grondwetsproject (augustus 1815). De definitieve lijsten bevinden zich – net als de nominatieve uitslag overigens – in het archief van de Staatssecretarie en zijn samengebracht in:

BETERAMS (F.G.C.). *The High Society Belgo-Luxembourggeoise, op. cit.*

3. Het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, 1815-1830

3.1. Bibliografie

Voor de structuur van de staat en het functioneren van de verschillende organen, zie:

VAN SAS (N.C.F.). Het politiek bestel onder Koning Willem I, in *Documentatieblad Werkgroep 18^e eeuw*, 1981, nr. 49-50, p. 110-134.

STEUR (J.). Staatssecretarie en Kabinet des Konings onder Willem I, in *BMGN*, 1969, p. 88-138.

DE BRAUW (W.M.). *De departementen van algemeen bestuur in Nederland sedert de omwenteling van 1795*. Utrecht, 1864.

BETH (J.C.). *De departementen van algemeen bestuur gedurende het tijdvak 1798-1907*. Groningen, 1908.

RANDERAAD (N.). Ambtenaren in Nederland, 1818-1915, in *BMGN*, 1994, p. 209-236.

TAMSE (C.), WITTE (E.), eds. *Staats- en natievorming in Willem I's Koninkrijk (1815-1830)*. Brussel-Baarn, 1992.

VAN ZANTEN (J.C.). *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard. Politieke discussie en oppositievorming 1813-1840*. Amsterdam, 2004.

JANSENS (G.), STEYAERT (K.). *Het onderwijs van het Nederlands in de Waalse provincies en Luxemburg onder koning Willem I (1814-1815)*. Brussel, 2007.

Voor een analyse van “de scheiding” in 1830 en de daaraan voorafgaande en de daarop volgende processen van natievorming, zie:

DE DIJN (A.). In overeenstemming met onze zeden en gewoonten. De intellectuele context van de eerste Belgische Constitutie (1815-1830), in *BMGN*, 2002, nr. 1, p. 25-45.

AERTS (R.). Over een mislukte staat, zonder nostalgie. Het Verenigd Koninkrijk van Willem I en de scheiding van 1830, in *Ons Erfdeel*, 2005, nr. 1, p. 5-20.

MARTEEL (S.). Van “oude” constitutie tot liberale grondwet. Het Belgische politieke natiebeseft tussen 1815 en 1830, in RIETBERGEN (P.), ed. *De erfenis van 1830*. Leuven, 2006, p. 35-52.

JUDO (F.), VAN DE PERRE (S.), eds. *De prijs van de scheiding. Het uiteenvallen van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden 1830-1839*. Kapellen, 2007.

3.2. *Archieven*

3.2.1. *Het Algemeen Rijksarchief in Den Haag*

De voornaamste toegang tot dit archief gebeurt via www.nationaalarchief.nl/collectie. Dit geeft de structuur van de bewaarde archieven weer en laat toe documenten op te sporen via zoekwoorden en periodes, of via hoofd- en subcategorien.

De politieke situatie in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden ging uit – op papier althans – van de gelijkwaardigheid van beide landsgedeelten. Dit impliceerde dat er één hoofdstad was; één centraal bestuur en dus – wat bronnen betreft – één archiefvormende centrale administratie. Het vertrekpunt van elk onderzoek is dan ook het Algemeen Rijksarchief in Den Haag.

De inhoud van de diverse bronnen op nationaal vlak kan niet worden los gezien van de intensieve pogingen van Willem I om het scenario van het politieke leven zoveel als mogelijk naar zijn hand te zetten. Alle ministers correspondeerden met de vorst, maar in principe niet met elkaar. Het archief vertoont bijgevolg diezelfde piramidale structuur. De ministeries (Staatssecretarie, Kabinet des Konings, Binnenlandse zaken, Buitenlandse zaken, Justitie, Financiën, Eredienst, ...) waren hetzij in hun geheel, hetzij in hun diverse afdelingen, onderverdeeld in diverse reeksen: gewoon, geheim, zeer geheim, kabinet. De documenten die in deze reeksen bewaard worden, werden in een index ingeschreven en de trefwoorden daaruit in een alfabetische klapper opgenomen. De vorser kan dus, door de omgekeerde weg te volgen (van de klapper over de index naar het verbaal) bij het gezochte document terechtkomen. Uitzonderingen op deze regel vormen de “buiten verbaal gehouden stukken” en het dossierarchief van deze of gene afdeling, waarin de documenten worden bewaard over regelmatig weerkerende aangelegenheden. De inhoud van het dossierarchief wordt uiteraard via de inventarissen ontsloten.

Hoewel de ministers geen eigen politiek mochten voeren, ontstond er, ook voor de invoering van de ministerraad in 1823, een zekere informele overlegprocedure. Uit de horizontale lectuur van de inhoud van de diverse (afdelingen van) de ministeries, blijkt dat de ministers – ook zonder expliciete vraag vanwege de koning – naar eensluidende “consideratien en advies” streefden.

Een ander middel waarmee de koning, in navolging van Napoleon, probeerde zijn greep op het staatsapparaat te vergroten, en dat effect had op de archiefvorming, was het regelmatig door elkaar halen van de ministeriële bevoegdheden. Op die manier werd niet alleen de bevoegdheid van de ministers herschikt, maar moeten bepaalde materies ook op diverse plaatsen tegelijk worden opgezocht.

De reeds geciteerde inventaris van Bonder ontsluit het archief van Staatssecretarie “gewoon” (via klappers, indices en verbaal), “kabinet” en “geheim”. In dit “kabinetsarchief” bevindt zich, naast diplomatieke correspondentie, onder meer correspondentie met vooraanstaanden uit het zuiden (onder andere Libry-Bagnano).

Een handig hulpmiddel dat toelaat zich gericht te oriënteren in de omvangrijke indices van staatssecretarie is:

CLEMENS (T.). *Alfabetische lijst van de hoofden van de rubrieken van de indices op het geheim verbaal van het staatssecretariaat 1813-1840 (inv. nrs. 5876-5893)*. Den Haag, 1976.

Het archief van het Kabinet des Konings levert tal van documenten over de (semi-) officiële financiën (de begrotingen, de Nederlandsche Handelsmaatschappij, de Algemeene Maatschappij ter Begunstiging van de Volksvlijt). Er bevinden zich ook een aantal stukken over de “gewaande bezwaren der Zuidelijke Provinciën”, over de rol van de pers en van Frankrijk in de groei van de oppositie.

Binnenlandse zaken werd herhaalde malen hervormd, maar bleef, los van deze opeenvolgende structuren, de volgende indelingen bevatten: gewoon, kabinet, kabinet - buiten verbaal, geheim. In deze afdelingen bevinden zich de belangrijkste documenten betreffende de regeringsgezinde en de oppositionele pers, de gouverneursrapporten over de publieke opinie, de uitgevers en drukkers, de verkiezingen, de petitiebewegingen, de zittingen van de Staten-provinciaal, de kleine seminaries,

Binnenlandse zaken had achtereenvolgens de hiernavolgende structuur en titulatuur:

- Departement van binnenlandse zaken, voor 1813
- Ministerie van Binnenlandse zaken, 1813-1817
- Ministerie van Binnenlandse zaken, 1817-1823
 - Generale secretarie
 - Binnenlands bestuur en Plaatselijke belangen
 - Militie en schutterij
 - Nationale nijverheid en Administratie van politie
- Ministerie van Binnenlandse zaken na 1823
 - 1^e Afdeling: Algemene zaken
 - 2^e Afdeling: Binnenlands bestuur (A)

3^e Afdeling: Binnenlands bestuur (B)

4^e Afdeling: Militie en schutterij (van 1824 tot 1829)

5e Afdeling: Onderwijs, kunsten en wetenschappen (van 1819 tot 1831)

Nationale nijverheid (van 1818 tot 1830)

Voor de ministeriële archieven beschikt men over enkele bijkomende hulpmiddelen:

THIELEMANS (M.-R.). *Inventaire des dossiers relatifs à la Belgique conservés dans le fonds « Cabinet du Ministère de l'Intérieur », 1817-1830 aux Archives Générales du Royaume des Pays-Bas*. Brussel, 1974.

THIELEMANS (M.-R.). *Inventaire des dossiers relatifs à la Belgique et au Grand Duché de Luxembourg conservés dans le fonds Waterstaat (1820-1823) aux Archives Générales du Royaume à La Haye*. Brussel, 1974.

THIELEMANS (M.-R.). *Inventaire des archives secrètes du Ministère de la justice concernant les Pays-Bas méridionaux conservées aux Archives Générales du Royaume à La Haye: 1815-1818*. Brussel, 1978.

Deze twee laatste bijdragen vormen zeker geen volledige inventarissen van al de voor België relevante documenten. Het gaat hier om een staal uit een veel groter geheel.

Een ander belangrijk bestand zijn de zogenaamde “verzamelingen”. Familiearchieven, vaak uit het begin van de negentiende eeuw, zijn er in onder gebracht. Enkele voorbeelden van belang voor de Zuidelijke Nederlanden: de Keverberg, Dumonceau, Dumont-Pigalle, Elout, Falck, van Doom, van Hogendorp, van Maanen, van Nagell (die alle correspondentie van, met en over het Zuiden bevatten) en Roëll (met documenten over de publieke opinie, de financiële instellingen, het staatsblad, de eventuele aanpassingen aan de grondwet, ...). Enkele nuttige inventarissen:

TIHON (C.) *Table de la collection intitulée « Archives diplomatiques du royaume des Pays-Bas » (1815-1828)*. Brussel, 1990.

VERBURG (M.E.). *Geschiedenis van het Ministerie van Justitie I, 1798-1898*. Den Haag, 1994.

RIBBERINK (A.E.M.). Departementen van Eredienst, 1808-1870, in *Nederlands Archiefblad*, 1993, p. 297-306.

DELATTE (I.). *Inventaire des archives de la Chambre de Comptes de La Haye (1816-1830)*. Brussel, 1994 (Toegangen in beperkte oplage).

DOEHAERD (R.), HELLA (J.). *Inventaris van het archief van het Amortisatiesyndicaat te Amsterdam. Inventaires des archives du Syndicat d'Amortissement à Amsterdam*. Brussel, 1995 (Toegangen in beperkte oplage).

DE BOCK-DOEHAERD (R.). *Inventaire des archives du Service des expropriations et des dommages occasionnés par les constructions militaires sous le régime hollandais*. Brussel, 1995 (Toegangen in beperkte oplage).

Grensverdrag. Traité des limites. 1820. Brussel, 1992 (Toegangen in beperkte oplage).

3.2.2. Andere bewaarplaatsen

3.2.2.1. Het Koninklijk Huisarchief (nu in het Algemeen Rijksarchief ondergebracht)

Het archief van koning Willem I bevat briefwisseling met de troonopvolger, met ministers en met particulieren. Onder de rubriek "Binnenlandsche aangelegenheden van den Staat" onthouden we vooral documenten over de publieke opinie in de Zuidelijke Nederlanden in 1813-1814, over de in functie zijnde prefecten en ambtenaren op het ogenblik van de machtsovername in 1814, over de inhuldiging van de koning in Brussel in 1815, diverse rapporten over de bestaande wetten en over het verloop van de discussies in de Tweede Kamer in verband met de door de koning voorgestelde wijzigingen, memories en rapporten van en aan de koning betreffende de opstand in Brussel in 1830, stukken over werkloos geworden ambtenaren. Onder de rubriek "Buitenlandsche aangelegenheden van den Staat" lezen we nota's van en aan de koning over de pogingen om de opstand van 1830 ongedaan te maken.

Het archief van prins Frederik is interessant omwille van de correspondentie met talrijke particuliere personen, ook van voor 1830.

Het archiefbestand "Grégoire" is de neerslag van de uitgebreide correspondentie met talrijke Belgische orangisten (1832-1854) enerzijds en met van Gobbel-schroy anderzijds.

In diverse verzamelingen (Luzac, Elout, Snouckaert van Schauburg) steekt correspondentie over "Belgische" aangelegenheden.

3.2.2.2. Het Algemeen Rijksarchief te Brussel

Een aantal archiefbestanden, waarvan de archiefvormer zich in het zuidelijke landsgedeelte bevond, wordt in Brussel bewaard.

LAVALLEYE (J.). [Inventaire des archives de l'] «Administration du Waterstaat [à Bruxelles]», in *Inventaire des archives de l'Administration du Waterstaat (1814-1830), d'archives du Ministère des travaux publics (Administration des ponts et chaussées) et des fonds Concessions de chemins de fer (etc.) et chemins de fer vicinaux. Inventaris van het archief "Waterstaat" (1814-1830) van het archief van het Ministerie van Openbare werken (beheer van bruggen en wegen) en van de fondsen Concessies van spoorwegen (enz.) en buurtspoorwegen*. Brussel, 1975, p. 5-9.

De inhoud van het volgende bestand werd verdeeld over het Algemeen Rijksarchief te Brussel en een aantal rijksarchieven in de provincie:

Inventaire des archives des Corps équestres, 1814-1830. Inventaris van het archief van de Zuidnederlandse Ridderschappen, 1814-1830. Brussel, z.j. (Toegangen in beperkte oplage).

Deze ridderschappen werden gevormd door de edelen die, door zich daarbij te laten inschrijven, de grondwet van het Verenigd Koninkrijk erkenden en bijgevolg mochten deelnemen aan de verkiezingen voor de vertegenwoordigers van de adel. De datum waarop iemand zich liet inschrijven had dus een duidelijke politieke betekenis. De lijst van leden is uitgegeven door:

DOUXCHAMPS (J.). *L'ordre équestre dans les provinces méridionales du royaume des Pays-Bas 1816-1830: liste des membres avec notes bio-bibliographiques*. Wepion-Namur, 1993.

Het vrij volledige, maar kleine archief van de kortstondige Rijksuniversiteit te Leuven (1817-1834) wordt ontsloten door:

NELIS (H.). *Inventaire des archives de l'Université de l'Etat de Louvain et du Collège philosophique (1817-1835)*. Brussel, 1917.

Het archief van de *Algemeene Maatschappij ter Begunstiging van de Volksvlijt* bevat voor die eerste jaren talrijke benoemingsbesluiten van de gouverneur, de secretaris en de commissarissen, evenals correspondentie met de koning en met diverse ministers (Binnenlandse zaken, Waterstaat, Nationale nijverheid en koloniën, Financiën). Het bevat ook de lijsten van de aandeelhouders, waarvan de voornaamste de beheerraad vormden. Voor de periode na 1830 bevat het onder meer het "Belgische luik" van de documenten die licht laten schijnen op de globale boedelscheiding tussen de bank, de Nederlandse koning, de Nederlandse en de Belgische regering:

SABBE (E.). *Inventaire des archives de la Société Générale de Belgique de 1822 à 1870, déposées aux Archives Générales du Royaume, à Bruxelles*. Brussel, 1994 (Toegangen in beperkte oplage).

Bij de archiefbestanden van privépersonen is deze van procureur-generaal Schuermans van groot politiek belang: ze bevat correspondentie met de koning, de prinsen, diverse ministers, rapporten over de pers, de petitiebeweging en de revolutie van 1830. De papieren van Goubeau en van Gobbelschroy bevatten vooral correspondentie (zie het hoofdstuk over de archieven van privépersonen).

Archieven en toegangen vermeld bij de behandeling van verschillende instellingen hebben geregeld ook betrekking op de periode van het Verenigd Koninkrijk. We verwijzen in dit verband naar de hoofdstukken betreffende het Ministerie van Financiën, het Ministerie van Justitie en de rechterlijke macht. Ook in het hoofdstuk betreffende de provincies hebben bepaalde archieven en toegangen betrekking op de periode van het Verenigd Koninkrijk. In dit hoofdstuk evenals in het hoofdstuk betreffende de arrondissementcommissariaten, de gemeenten en de lokale openbare instellingen, wordt ingegaan op de geschiedenis van de instellingen en de bronnen uit de periode van het Verenigd Koninkrijk.

3.2.2.3. Andere

De hiernavolgende inventarissen geven een beeld van de uiteenlopende plaatsen waar archivalia te vinden zijn buiten de officiële bewaarplaatsen.

Vooraf in verband met de belangrijke politieke thema's zoals erediens en de verhouding tussen Kerk en Staat enerzijds en publieke financiën anderzijds zijn nog andere archiefvormers actief geweest:

DE VALK (J.-P.). *Inventaris van Romeinse archivalia betreffende het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, 1813-1831*. Brussel-Rome, 1991.

De grote belangstelling van de koning om ook de vrijmetselarij binnen zijn gezichtsveld te brengen, heeft ertoe geleid dat de “Verzameling der orde van Vrijmetselaren Den Haag” documenten bevat van en aan prins Frederik, de nationale grootmeester. Andere bestanden in dit archief zijn de collectie stichtingen, notulenboeken, correspondentie van en aan het hoofdbestuur en een uitgebreide verzameling ledenlijsten:

Maçonnieke nalatenschap van wijlen Z.K.H. prins Willem Frederik Karel, Prins der Nederlanden, Grootmeester Nationaal, 1816-1881. 's Gravenhage, 1884.

3.3. Bronnenuitgaven

Het aantal bronnenuitgaven is bijzonder groot. Ze zijn, voor zover ze in de tijd zelf uitgegeven werden, op te sporen via:

DEVOLDER (J.). *Algemene bibliografie van publicaties uitgegeven in de Zuidelijke Nederlanden voor de periode 1800-1829.* Gent, 1989, 3 dln.

Bibliographie nationale. Dictionnaire des écrivains belges et catalogue de leurs publications, 1830-1880. Brussel, 1886-1910, 4 dln.

Enkele interessante bronnenuitgaven (met ondermeer stukken uit Binnenlandse zaken, Justitie, Kabinet des konings) zijn:

COLENBRANDER (H.T.). *Gedenkstukken der algemeene geschiedenissen van Nederland van 1795 tot 1840.* Den Haag, 1914-1922 (delen 23, 27, 44, 46, 50).

GERRETSON (C.). *Muiterij en scheuring 1830.* Antwerpen, 1936, 2 dln.

SMITS (A.). Instructies aan en rapporten van gouverneurs uit 1830, in *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap (gevestigd te Utrecht)*, 1949, p. 157-359.

Daarnaast moet de bijzonder belangrijke uitgave (een reconstructie op basis van persverslagen) van de parlementaire verslagen worden vermeld:

NOORDZIEK (J.J.F.). *Verslag der handelingen van de Staten-Generaal 1814/1815-1830/1831.* 's Gravenhage, 1862-1889, 19 dln.

4. Andere buitenlandse archiefdepots

Voor buitenlandse archiefdepots zijn de jaren 1814-1815 uiteraard geen cesuur zoals ze dit voor België, Frankrijk en Nederland wel zijn. Ze worden hier dan ook afzonderlijk vermeld.

Het *Österreichisches Staatsarchiv* biedt op www.archivinformationssystem.at uitgebreide zoekmogelijkheden. Er kan worden gezocht op namen (personen, geografische omschrijvingen, ...), thema's en data. De ontsluiting gaat tot op het niveau van het document en geeft via de structuur van het archiefbestand ook de plaats van het document in een groter geheel weer.

Voor de ontsluiting van de Britse *National Archives* is de beste toegang nog steeds:

ROPER (M.). *The Records of the Foreign Office, 1782-1968.* Richmond, 2002².

Vanuit Belgisch oogpunt zijn vooral de “Foreign Office Records from 1782” van belang. De reeksen FO1-90 en FO95-111 bevatten de documenten ouder dan 1906 en zijn ontsloten per land. De beschrijving (en de weg naar ontsluiting) van de hoofdreeksen General Correspondence, Registers and Indexes, Embassy and Consular Archives, Confidential Print, Treaties, Private and Private Office Papers, en Archives of Commissions and Conferences, is te vinden op: www.nationalarchives.gov.uk.